

סוגיית סימן מקום מערכה בשיטת הרמב"ם

א.

לשון הרמב"ם הל' גזלה ואבדה טו, א-ב¹:

כל המוצא אבידה, בין שיש בה סימן בין שאין בה סימן, אם מצאה דרך הנחה - אסור ליגע בה, שמא בעליה הניחיה שם עד שיחזרו לה, ואם יבא ליטול אותה, והיה דבר שאין בו סימן - הרי אבד ממון חברו בידו. שהרי אין לו בה סימן להחזירה בו. ואם היה דבר שיש בו סימן - הרי זה הטריחן לרדוף אחריה, וליתן סימניה. ולפיכך אסור לו שיגע בה עד שימצא אותה דרך נפילה. אפילו נסתפק לו הדבר, ולא ידע אם דבר זה אבוד או מונח, הרי זה לא יגע בו.

ואם עבר ונטלו - אסור לו להחזירו לשם. ואם היה דבר שאין בו סימן - זכה בו, ואינו חייב להחזירו. וכל דבר שיש בו סימן, בין דרך הנחה בין דרך נפילה, בין ברשות היחיד בין ברשות הרבים - חייב להכריז.

כיצד דרך הנחה? כגון שמצא חמור או פרה רועים בדרך ביום, או שמצא כלי מכוסה באשפה, הרי זה לא יגע בהן, שנאמר 'נרחים'. אבל אם מצא חמור וכליו הפוכים, ופרה רצה בין הכרמים, או כלי מגולה באשפה - הרי זו אבידה, ונוטל ומכריז.

עוד הביא דוגמאות לזה שם הלכות ה-ו:

...מצא קרדום או טלית בצד הגדר - הרי זה לא יגע בהן. מצאן בסרטיא - הרי זו אבידה, ונוטל ומכריז. וכן כל כיוצא בזה. מצא גוזלות מקושרין בכנפיהן ומדדין אחר הגדר, או אחר הגפה, או בשבילין שבשדות - הרי זה לא יגע בהן, שמא בעליהם הניחום שם. ואם נטלן הרי אלו שלו. ואם היו קשורין קשר שהוא סימן - חייב להכריז. וכן אם מצאן קבועין במקומן - חייב להכריז, שהמקום סימן...

כל חפץ שנמצא בדרך הנחה, כלומר שהונח במתכוון במקום מסתור או שימור - אין לגעת בו, כי איננו אבידה, ואין בו דיני אבידה כל עיקר. רק חפץ שאבד, קרי אינו מונח במקום מכוון וכיו"ב, הוא אבידה, ויחולו עליו דיני הכרזה וכו'.² אולם, זה סותר למה שכתב בהלכה י:

מצא כריכות ברשות היחיד: אם דרך נפילה הרי אלו שלו, ואם דרך הנחה חייב להכריז. שאף על פי שאין להם סימן - המקום סימן, אף על פי שאינו סימן מובהק.

אע"פ שהכריכות הללו נמצאו בדרך הנחה פוסק רבינו שחייב להכריז, וצ"ע.

* תודה לאהרון פלדמן שהדברים לובנו עימו.

¹ חילקתי את ההלכה לאור דברי הרמב"ם עצמם, וכן ע"פ כה"י כאן, שכן המשפט האחרון מתייחס למצב בו אדם נטל את החפץ בניגוד לדרך ההלכה, ואעפ"כ הוא מחוייב להכריז עליו. ודאי שאין כאן תחילת דיון חדש באשר למוצא דרך הנחה, שכן כבר כתב שאסור ליגע בחפץ כזה, בין יש בו סימן בין אין לו. בזה סרות מאלהן חלק מקושיות האחרונים, שנבעו מפסוק מוטעה של מסדר ההלכות (חלוקת ההלכות אינה משל הרמב"ם, ואף אינה מופיעה בדפוסים הראשונים. היא נכנסה לדברי הרמב"ם בתקופה מאוחרת, החל מהמאה ה-16 למניינם ואילך, ולא בהכרח משקפת את דעותיו. זאת בניגוד לחלוקת הרמב"ם עצמו, המסומנת ברווחים גדולים בין הפסקאות, ומופיעה באחידות גדולה בין כתבי היד האיכותיים והעתיקים של משנה תורה).

² ראה גם פיהמ"ש ב"מ ב,ג. שם מבואר בהדיא כדברינו. ופשוט.

ב.

הלכה אחרונה זו מעוררת שתי בעיות נוספות:

1. לעיל יג,ה קבע רבינו כך:

הסימנים המובהקין סומכין עליהם, ודנים על פיהם בכל מקום דין תורה. והמדה, או המשקל, או המנין, או מקום האבדה - סימנין מובהקין הן. והוא פלא! הרי לעיל קבע שהמקום אינו סימן מובהק!
2. לעיל יג,א-ג כתב:

המוצא אבדה שהוא חייב להחזירה, חייב להכריז עליה ולהודיעה, ולומר: מי שאבד לו מין פלוני יבוא ויתן סימנין ויטול...

כיצד מכריז? אם מצא מעות מכריז: "מי שאבד לו מטבע". וכן מכריז "מי שאבד לו כסות" או "בהמה" או "שטרות", "יבוא ויתן סימנים ויטול". ואינו חושש מפני שהודיע מין האבדה, לפי שאינו מחזירה עד שיתן סימנים מובהקין.
בא בעל האבדה ונתן סימנים שאינן מובהקין - אין מחזירין לו, עד שיאמר סימנים מובהקין.

מחד, אין מחזירים עד שיתן סימנים מובהקים, ומאידך, ב-טו,י כתב שמחזירים הכריכות אע"פ שמקומן אינו סימן מובהק, אתמהה!

ג.

עוד יש לתמוה מה ראה רבינו לייחד דווקא את הכריכות ברה"י: 1. מדוע, אם בכלל, שייך דין זה רק בכריכות? 2. מדוע רק ברה"י? 3. האם יש הבדל בענין דרך הנחה בין רה"י לרה"ר?

ד.

דרך ההנחה המדוברת בהלכה י מוצגת כניגוד לדרך נפילה (במשמע תנוחת החפץ ע"ג הקרקע, אם מקופל ומסודר או זרוק). כמו כן, כתב רבינו שהיא ברשות היחיד. ויש לתמוה, הכי דרכו של אדם להצניע חפציו באמצע הסימטה, אפילו היא רשות היחיד? ברי שלא. והמעין יראה שכל הדוגמאות שהביא רבינו בתחילת פט"ו לדרך הנחה אינן אלא במקומות מוצנעים היטב, או בחפצים שאינם צריכים שימור רב. ומוכרח שדרך ההנחה של הלכה י אינה זו של תחילת הפרק. זו דרך הנחה במשמע של תנוחת החפץ, המנוגדת לדרך נפילה, ולא הצנעת החפץ במקום משתמר היטב (מדוייק גם בכס"מ על אתר שהניח כדברינו). לכן בכהאי גוונא חייב להכריז, ונוטל החפץ, כי הוא אבידה, ומקומו סימנו (בניגוד לריש הפרק, שלא עסק באבידות כלל).
אם כך, מדוע תלה רבינו החילוק בסימן שאינו מובהק? ומדוע פסקו רק בכריכות? היה לו לחלק בין דבר שהונח ואבד, לדבר שהוטמן עד שיחזור בעליו לו.

ה.

מדוייק בלשונו הזהב של רבינו (ריש פי"ג) שסימן מובהק הוא כזה המייחד את פרט האבידה ממינה ומסוגה. כלומר, המכריז חושף את מין האבידה, ומי שיוכל לנקוב בסוג האבדה ובפרט שלה, המייחד אותה על פני כל שאר החפצים השייכים למין ולסוג הללו - הרי היא שלו. סימן שאינו מובהק הוא כזה שאינו מייחד את הפרט מהסוג ומהמין. אי לכך הפגם בסימן שאינו מובהק אינו בגוף האבדה, אלא בזה התובע אותה באמצעותו. כלומר, בניגוד לחפץ שאין בו סימנים, ולפיכך אין

לו תובעים (ראה יד, א-ב), כאן לחפץ שלפנינו מלוא הסימנים הדרושים לתביעתו. הפגם בסימן לא מובהק הוא שאיננו מאמינים למי שתובע באמצעותו, כי הוא נותן מידע מעורפל, ולא מדוייק ומבחין (לסימן שני תפקידים מהותיים: א. מניעת יאוש וניתוק מבעליו. ב. מתן אפשרות של תביעה מצד המאבד. החפץ המדובר מצוייד בסימנים מספקים לשם מניעת יאוש ממנו. אולם, המאבד אינו מספק למוצא את המידע הדרוש לשם גביית החפץ בסימניו. וק"ל). לכן קובע רבינו שאם נתן המאבד סימן שאינו מובהק, לא יטול עד שיתן סימן מובהק. והיה צריך לומר - לא יחזיר לו! אלא, המאבד נדרש לתת סימן שייחד את אבידתו, ועד שלא יעשה כן, לא יוכל לגבותה, אך טרם נוצר נתק בינו לבין אבידתו.

1.

כעת יש לחקור בדין מאבד שנתן סימן מובהק, אך במציאות מתאים הסימן לחפץ באופן חלקי וכוללני בלבד. לדוגמא: נתן המאבד סימן מקום מדוייק, חפצי אבד ברחוב פלוני ליד בית פלוני, ואמנם החפץ נמצא ברחוב זה, אך ליד בית אחר. על פניו, לא ניתנו סימנים מובהקים מדוייקים לאבידה, והיה מקום לומר שלא תוחזר לבעליה בשל כך. אך לענ"ד יש מקום להעמיד לאור לשון רבינו (שתלה הפגם בסימן לא מובהק במאבד, ולא בחפץ), שיוחזר החפץ לבעליו! וזאת בשל העובדה שהוא נתן סימן מובהק. הערפול המכוון בו נחשד התובע שלא מייחד את אבידתו אינו בנמצא, ואין סיבה למנוע האבידה ממנו. הוא התגלה כאדם אמין, שלא חושש מלפרט במדוייק את סימני אבידתו ולייחדה ממין החפץ, אך באופן מעשי, מסיבה חיצונית, יתכן והחפץ הוזז קלות ממקומו.

לכן, דין זה יתקיים רק בכריכות ודומיהן. כריכות אינן כבדות די הצורך בשביל להבטיח שלא יוזזו כלל ממקומן, ואינן קלות דיין בכדי לזוז מכל משב רוח. ממילא, אין הבעלים מתיישרים מהן, ויתכן שסימן המקום שיעניקו לנו לא יהיה מדוייק בתכלית. לא היה מקום להתייחסות כזו כאשר החפץ היה מונח בדרך הנחה אמיתית, הצנעה. שם כל תזוזה עלולה לנתק את הקשר בין המאבד לחפצו (ראה ריש פי"ד), שדרך הנחה כוונתה שעתיד לחזור. רק כאשר אבד לו חפצו, ושכחו בהנחה, נניח שיתור אחריו אף בסביבתו (כי לא חיפש מקום מחבוא מושלם).

2.

בזה תובן לשון סימן מקום שאינו סימן מובהק שנקט רבינו טו, י. ככלל, מקום הוא סימן מובהק. אולם, היכא שהחפץ ניטל ממקומו המקורי, והתובע נותן למוצאו סימן מפורט אך לא מדוייק, נתייחס אנחנו לסימנו כאל סימן לא מובהק, ולא כאל סימן שקרי, ונאפשר לו לגבות את אבידתו. אף שיש כאן חריגה מכללי הסימנים המובהקים, אין לחוש לה כי אין פגם באמינות המאבד, כדלעיל. אי לכך, אף שסימן המקום הזה אינו סימן מובהק, מ"מ יוכל לגבות חפצו בו. (ולכן לק"מ ביחס לגבייה בסימן שאינו מובהק, וכן ביחס לחוסר המובהקות של סימן המקום).

ה.

מכאן שחילקנו בין סימן מקום של כריכות ברה"י לשאר סימן מקום, מכח החלוקה בין שני סוגי דרכי הנחה, בהלכות רבינו. חלוקה זו מצויה כבר בגמרא, ובעיקר בהלכות הרי"ף. בבבא מציעא כב, ב מח' רבה ורבא בסימן העשוי להדרס, והובאה גם שאלת אי מקום הוי סימן או לא³. ולאחריו, בסוגיה ד-כה, ב הובא בפשיטות שמקום הוי סימן, עיי"ש! וכן הרי"ף כתב בהלכותיו (רמז רעט; יב, ב בדפיו) תחילה את מח' רב זביד משמיה דרבא ורבה, ופסק כרבא, ולאחר מכן הביא סוגיה ד-כה, ב וממנה הכריע דמקום הוי סימן (שם רמז רפ). ראה קושיית המאור על אתר, דלמאי נצרך לפסיקה נוספת דמקום הוי סימן, הלא מוכח כבר מהפסיקה כרב זביד. אדרבה! ראה מכאן לפסוק כרב זביד משמיה דרבא, בניגוד לרבה, ולמה הביאו רק לאחר מכן? ראה מש"כ שם, וכן במלחמות. אמנם לשטתנו הדברים מאירים, שכן רב זביד פסק את סימן מקום לענין כריכות בלבד, והוא רק לשם תוספת מהימנות לתובע, במקום שסימנו אינו מדוייק לגמרי, כמו שכתבנו. מה שהובא בהמשך בשאלת מקום הוי סימן או לא, זו שאלה כללית יותר, וממנה נובע הפסק העקרוני⁴.

³ יש לדייק, והדברים אף תומכים את המשך טיעונינו, שלא נחלקו מלכתחילה רבה ורבא אי מקום הוי סימן או לא, אלא לשאלת מאי מכריז, ענה רבא: מקום. ולא נקט לשון סימן. זו נוספה רק בהמשך, באיכא דאמרי, שנחלקו בהאי סוגיה גופא, אי מקום הוי סימן או לא. גם רבינו נקט לשון: "אע"פ שאין להם סימן, המקום סימן, אע"פ שאינו סימן מובהק" ! והרי תרתי! איך קבע שאין סימן אם המקום סימן? תשובתו בצדו, שהמקום בכה"ג לא הוי סימן מובהק. ומכאן, שבאמת אינו סימן, אך בכל זאת משמש כלי להחזרה ולמניעת יאוש, ואכמ"ל.

⁴ ישאל השואל, מדוע הקדים הרי"ף את חידושו הגדול של רב זביד, שיש סימן מקום אף בכריכות ובלא סימן מובהק, ולא הוכיח מכאן שהלכה כמ"ד שמקום הוי סימן, ואף איחר למחלוקתם את קביעתו זו? ! לכך נלענ"ד שלכו"ע סתם מקום, שיכול לשמש ראייה מובהקת לבעלות על החפץ, הוי סימן, ואף לרבה! לא נחלקו אלא היכא שלא הוי המקום סימן מובהק, כבכריכות, עיין לעיל. לכך פסק הרי"ף כרב זביד, בסוגיית כריכות. אך בשאלה העקרונית אי מקום הוי סימן או לא, לא רצה להיתלות בדברי רב זביד ורבא, שנחלקו על רבה, אלא רצה להביא ראייה גורפת המוסכמת לכו"ע, שמקום הוי סימן, ואף לרבה.